

Aysel Şabanova
BSU, doktorant

TƏRKİBİNDƏ "AĞ" VƏ "QARA" RƏNG ADLARI OLAN FRAZEOLGİZMLƏRİN İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ MÜQAYİSƏSİ

Açar sözlər: frazeologizm, rəng, məna, etimologiya, ağ, qara

Keywords: phraseological unit, colour, meaning, etymology, white, black

Ключевые слова: фразеологизм, цвет, значение, этимология, белый, чёрный

Dillərin müqayisəli şəkildə tədqiqi, onlar arasında fərqli və oxşar xüsusiyyətlərin müəyyənəndirilməsi müasir dilçiliyin aktual məsələlərindən biridir. Bu nöqtəyi-nəzərdən müqayisə olunan dillərdə frazeologiya sahəsinin tədqiqi xüsusi maraq kəsb edir. Frazeologiya hər hansı bir dildəki sabit söz birləşmələrini öyrənən dilçilik terminidir. Sabit söz birləşmələri, yəni frazeologizmlər təfəkkür və dil əlaqəsinin mürəkkəb münasibətindən formalaşmış inkişaf edən vahidlərdir. Bu vahidlər dil daşıyıcısı olan xalqın milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini, həyat tərzini və s. özündə əks etdirir. Frazeologizmlər milli xarakter daşıyır, bu da o deməkdir ki, bu birləşmələr xalqın həyat tərzini, adət-ənənələrinin izləri, sosial həyatını, onun obrazlı təfəkkürünün, milli ruhunun, ictimai-siyasi və fəlsəfi fikrinin sinkretik formasını özündə əks etdirir [3, s.9]. Bu və ya digər xalqın milli xüsusiyyətlərinin araşdırılmasında dildə işlənən rənglərin də böyük payı vardır.

Rənglərin insan həyatında özünəməxsus yeri vardır. Bir çox hallarda rənglər insanın əhval-ruhiyyəsinə, davranışına, emosiyalarına təsir edir. Rəng konsepti bütün xalqlarda mövcuddur və bu rənglər xalqın sosial-mədəni həyatı ilə sıx bağlıdır. Məhz bu səbəbdən bu və ya digər rəng müxtəlif dillərdə fərqli işlənmə tezliyinə malikdir. Hələ qədim zamanlardan hər bir xalqın daha çox işlətdiyi, özünəməxsus, çox sevdiyi rənglər olmuşdur. Bu rənglər həmin xalqın xarakterini, sosial həyatını, təbiətini, temperamentini özündə əks etdirirdi. İngilis dilçiləri B.Berlin və P.Key müxtəlif dil ailələrinə məxsus olan 20 dil üzərində təcrübə apararaq müəyyənəndirmişlər ki, bu və ya digər dildə olan rəng adlarının sayı və işlənmə tezliyi həmin dil daşıyıcılarının yaşadığı ölkənin iqtisadi və mədəni inkişafından, eləcə də digər ekstralingvistik amillərdən asılır [6, s.24] Deməli, müqayisə olunan dillərdə rəng adları ilə formalaşan bəzi frazeologizmlər eyni məna ifadə etsə də, bəziləri tamamilə fərqli semantika kəsb edə bilirlər.

Müqayisə olunan dillərin frazeologiyasında xeyli sayda rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərə rast gəlmək mümkündür. Bu cür frazeologizmlər həmin xalqın milli təfəkkürünü əks etdirir. Milli təfəkkür - ana dilinin kateqoriya və formaları çərçivəsində xalqın milli xarakterli intellektual, mənəvi və iradi keyfiyyətlərini, eləcə də onların təzahür formalarını özündə birləşdirən dünyagörüşüdür [5, ss.52]. ÇLeksik2vsəviyyədeccxalqıncmilli-mənəvi xüsusiyyətlərinin, milli təfəkkürünün tədqiqi müqayisə olunan dillərdə rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin araşdırılmasını zəruri edir.

İngilis və Azərbaycan dillərində tərkibində "ağ" və "qara" rənglər olan frazeologizmlərin müqayisəli şəkildə tədqiqi nəinki, bu dillərin leksik strukturu, həm də bu xalqların sosial-mədəni həyatı və milli təfəkkürü arasında fərqli və oxşar xüsusiyyətləri müəyyənəndirməyə imkan verir.

"Ağ" və "qara" rəngləri bütün rənglərin idarəediciləri adlandırmaq olar. Çünki bu rənglər yalnız rəng yox, həyat fəlsəfəsi kimi də qəbul olunur. "Ağ" ən açıq, "qara" isə ən tünd rəngdir.

Bildiyimiz kimi, bir çox ölkələrdə ağ rəng paklığın, saflığın, təmizliyin, günahsızlığın rəmzi hesab edilir. Azərbaycan və ingilis dillərində də bu fikri təsdiq edən çoxlu sayda frazeologizmlər vardır. Məsələn:

White hands - günahsız insan; lily-white reputation - təmiz ad; white knight - xilaskar; white hope - gələcəyi parlaq olan; üzü ağ olmaq - to come up someone's expectations; ağ günə çıxmaq - to reach happy days.

Lakin müqayisə olunan dillərin hər ikisində ağ rəng nisbətən neqativ mənada da işlənə bilər. Bu zaman ağ rəng solğunluq, rəngsizlik, qorxaqlıq, xəstəlik və s. mənalar ifadə edə bilər. Azərbaycan dilinə nisbətən ingilis dilində belə frazeologizmlər daha çoxdur. Məsələn:

To go white - rəngi ağarmaq; as white as ghost - ruh kimi ağ olmaq; to show white flag - təslim olmaq; white plague - vərəm; white night - yuxusuz gecə hite night - yuxusuz gecə; to bleed white - son qəpiyinə kimi almaq; ağ ciyər olmaq - to be a chicken heart; ağ eləmək - to go too far, to overstep limits.

Müqayisə olunan dillərdə qara rəng əsasən, qaranlığın, zülmətin, yalnızlığın rəmzi hesab olunur. Heç də təsadüfi deyil ki, insanlar matəm günlərində, dəfn mərasimlərində qara rəngli libaslar geyinir, tamaşalarda, filmlərdə şər qüvvələr, şeytanlar qara rəngli geyimdə olur. "Kitabi Dədə Qorqud" dastanında da kafirlər "qara donlu" adlandırılır. Bundan əlavə qara rəngin tünd, çirkli, ümitsiz, qəmgin, gizlilik kimi mənaları da vardır. Məsələn:

Black sheep - üz qarası; black coffee - südsüz, tünd kofe; black out - gözü qaralmaq, huşunu itirmək; black mood - kefsiz, əsəbi; black market - qara bazar; A black leg - fırldaqçı; black dog - cansıxıcı, darıxdırıcı adam; black money - qanunsuz pul; qara yaxmaq - to blast someone's reputation; qara siyahıda olmaq - to be on the black list; qara günə qalmaq - to fall descend.

Lakin, qara rəng bütün hallarda neqativ məna ifadə etmir:

In the black - maddi cəhətdən yaxşı vəziyyətdə olmaq; black tie event - rəsmi tədbir; gözünün ağı, qarası olmaq - to have the only (one) baby; qara gözlərinə bağışlamaq - to forgive for someone's sweet sake.

Bununla belə, Azərbaycan dilində qara rəng ilə formalaşan frazeoloji birləşmələr ingilis dili ilə nisbətəndə daha çox matəm, ölüm mənası ifadə edir. Dilimizdə işlənən "qara bayram" birləşməsi bir şəxsin ölümündən sonra gələn ilk Novruz bayramı deməkdir. Bu bayram həmin şəxsin ailəsi tərəfindən yas mərasimi kimi qeyd edilir. Eyni ifadə "black holiday" ingilis frazeologiyasında yalnız qara dərililərin qeyd etdiyi bayram mənasını ifadə edir. Xalqımız 1990-cı il 20 Yanvar faciəsini "Qara Yanvar" yaxud "Qara Şənbə" (faciə Şənbə günü baş verdiyi üçün) adlandırır. Burada qara faciəni, matəmi ifadə edir. İngilis dilində işlənən "Black Friday" (Qara cümə- Şükran günündən sonrakı ilk cümə günü

bütün mağazalar böyük endirimlər edir.) ifadəsindəki qara rəng gəlir, əldə etmək, maddi vəziyyəti yaxşı olmaq mənasında işlənir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, frazeoloji birləşmələr hər bir xalqın özünə-məxsus milli-mədəni xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Məsələn, Azərbaycan dilində qara gözlərinə bağışlamaq frazeologizmi azərbaycanlıların xarici görünüşlərinin əsasən qara saçlı, qara gözlü olmasının göstəricisidir. Bu birləşmə ingilis, alman, rus və s. sarişin xarici görünüşə sahib olan xalqlar üçün tamamilə yaddır. Bundan əlavə, frazeoloji birləşmələr xalqın tarixi və keçmiş yaşayış tərzini və adətləri haqqında da məlumat verir. Lakin, bəzən frazeologizmin ifadə etdiyi mənanı anlamaq üçün onun etimologiyasına nəzər salmaq lazımdır. Aşağıda həmin frazeoloji birləşmələrin bəzilərinin etimologiyası haqqında məlumat verilir. İngilis dilində tərkibində ağ rəng olan bəzi frazeoloji birləşmələr irqi ayrı-seçkilik nəticəsində formalaşmışdır. Məsələn:

White-collars - əsasən zehni əməklə məşğul olanlar, ofis işçiləri

Bu frazeoloji birləşmənin etimologiyasına nəzər saldıqda, onun irqi-ayrı seçkilik nəticəsində yarandığını görürük. Belə ki, IX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Britaniya və onun müstəmləkələrində ağır fiziki işlərlə əsasən qara dərilili insanlar məşğul olurdu. Ağ dərililər isə daha çox zehni fəaliyyətlə məşğul olurdu. Hazırda bu ayrı seçkilik aradan qaldırılıb və bu frazeologizm yalnız ağ dərililərə deyil, bütün ofis işçilərinə aid edilir.

To mark with a white stone - hər hansı bir günü əlamətdar hadisə, bayram kimi qeyd etmək. Bu frazeologizm qədim Roma imperiyası dövrünə aiddir. Belə ki, Romada səyahətçilər kiminsə evində qonaq qalarkən onlara ev yiyəsi tərəfindən üstündə adları qeyd edilən ağ daş verilirdi. Qonaq da bu daşı iki yerə bölüb, bir hissəsini özündə saxlayır, digərini isə ev yiyəsinə qaytarardı. Sonra nə vaxtsa qonaq öz adı yazılan daşı görəndə, bu dəfə o, ev yiyəsinə öz evində qonaq edərdi. Roma imperiyasında qonaq qəbul etmək bayram kimi əlamətdar hadisə hesab edilirdi.

Put on black cap - Hökm oxumaq. Orta əsrlərdə hakim məhkəməyə qara papaqla gəlməsi, məhkuma ölüm hökmü verəcəyinin işarəsi idi.

Qara qəpik - IX əsrə qədər Azərbaycan pulları qızıl, gümüş və misdən hazırlanırdı. Mis pullar dəyərini görə daha aşağı idi və tez qaralırdı. İndiki zamanda az məbləğdə olsa pulun olmamasını ifadə etmək üçün qara qəpiyim qalmıyıb birləşməsinə işlədirlər.

Gördüyümüz kimi rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlər dildə hazır şəkildə mövcud olan, xalqın milli xüsusiyyətlərini, düşüncələrini, mədəniyyət və tarixini təcəssüm etdirən leksik qruplardır. Rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin müqayisəli şəkildə tədqiqi nəinki, ingilis və Azərbaycan dillərinin frazeologiyasındakı, eləcə də iki xalqın mədəniyyəti, sosial həyatı və milli təfəkküründəki fərqli və oxşar xüsusiyyətləri müəyyən etməyə imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Bayramov.H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı: Maarif, 1978, 176 s.
2. Əhmədov.B.A. Etimologiya Lüğəti (Araşdırmalar və Mülahizələr). Bakı: Altun Kitab, 2015, 285 s.
3. Vəliyeva.N.Ç. Azərbaycanca-İngiliscə-Rusca Frazeoloji lüğət. Bakı: Bakı, 2006, 863 s.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва: Высшая школа, 1996, 381 с;
5. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва: Академия, 2001, 183 с.
6. Berlin.B and Kay.P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. Los Angeles: University of California Press, 1969, 178 p.
7. Oxford Idioms Dictionary for learners of English. London: Oxford University Press, 2006, 469 p.

Summary

Comparison of phraseological units with colour components "white" and "black" in English and Azerbaijani languages

The article deals with phraseological units denoting white and black colours in Azerbaijani and English. The author on the basis of examples, shows differences and similarities between them. This article states the linguo-cultural peculiarities and etymology of phraseological units with colour items in Azerbaijani and English.

Резюме

Сравнение фразеологизмов с цветовым компонентом "белый" и "чёрный" на английском и азербайджанском языках

Эта статья посвящается фразеологизмам с цветовым компонентом на английском и Азербайджанском языках. Связи с этим, автор приводит ряд примеров, в которых отображаются отличие и сходство этих фразеологизмов. В статье в основном говорится о лингвокультуральных особенностях и этимологии фразеологизмов с цветовым компонентом на английском и азербайджанском языках.

*Rəyçi: fil.f.d. Ş.Əhmədova
BSU-nun Ümumi və rus dilçiliyi kafedrasının
08.12.2016-cı il tarixli iclasının
03 sayılı protokolundan çıxarış.*

Daxil olma tarixi: 08.02.2017